

EL DICCIONARI GIRONA (HEBREU MODERN-CATALÀ, CATALÀ-HEBREU MODERN)

Joan FERRER
Universitat de Girona

La història d'aquest llibre és llarga, molt llarga. Potser es perd en la història del nostre poble i de les seves desgràcies. D'alguna manera entronca amb una història mil·lenària: la de la presència jueva i de la llengua hebrea en les terres de parla catalana. L'any 2003 va ser trobat enquadrant en un lligall de protocols de l'Arxiu Històric de Girona el *Quadern de comptes de Jucef Zabara* de l'any 1443. En aquests fulls, Jucef Zabara escrivia des de Girona, en llengua hebrea barrejada amb alguns mots catalans, els ingressos i les despeses que havia fet com a perceptor de la comunitat jueva de Girona. A partir d'aleshores l'ús viu de la llengua hebrea per part dels jueus catalans es va apagar.

El *Diccionari Girona* vol, d'alguna manera, establir un pont entre el aquell passat i el nostre present i contribuir a retornar-nos el nom de cada cosa —com deia amb enyor Salvador Espriu— en dues llengües, l'hebrea i la catalana, que durant molts segles van compartir el mateix país.

Aquest llibre ha estat pensat com un instrument pràctic per a l'estudi i la traducció de la llengua hebrea moderna. El primer volum —hebreu modern-català— conté unes 22.000 entrades que recullen el lèxic general de la llengua hebrea contemporània. El segon volum —català-hebreu modern— és l'índex del primer volum i abasta unes 50.000 entrades. Cal advertir que el segon volum no pretén ésser estrictament un diccionari que doni raó de tots els mots i accepcions de la llengua catalana en llengua hebrea, sinó que és un recull per ordre alfabètic de l'extens repertori de mots catalans establerts com a traducció dels mots hebreus que componen el volum primer del *Diccionari Girona*.

La idea d'escriure un diccionari hebreu modern-català va néixer dins la Societat Catalana d'Estudis Hebraics, filial de l'Institut d'Estudis Catalans, fa molts anys. Calia dotar la cultura catalana —i l'ensenyament universitari de la llengua hebrea en especial— d'un instrument de treball bàsic com és un diccionari.

El Dr. Eduard Feliu i Mabres (1938-2009), president de la Societat Catalana d'Estudis Hebraics, que havia estat el primer traductor d'una novel·la de l'hebreu modern al català —*El meu Mikhael*, de l'escriptor israelià Amos Oz, 1973 (original hebreu de 1968)— feia molts anys que pensava que calia disposar d'un diccionari de la llengua hebrea moderna en català. El llibre es va escriure a sis mans: Eduard Feliu, Pere Casanellas,

actual president de la Societat Catalana d'Estudis Hebraics i Joan Ferrer, professor titular d'estudis hebreus i arameus de la Universitat de Girona. M. Antònia Nogueras ha tingut un paper fonamental en la materialització real sobre el paper d'aquesta obra, que és extraordinàriament complexa.

L'Ajuntament de Girona, aleshores presidit pel Dr. Joaquim Nadal, va concedir un ajut econòmic important per a la realització del llibre. Atesa la importància de Girona en la història cultural del judaisme català —recordem que Mossé ben Nahman, el savi jueu català més gran de la nostra història era gironí— i que a Europa hi ha una tradició molt important d'anomenar diccionaris amb el nom d'una ciutat —Oxford és el cas més emblemàtic— vam decidir donar el nom de Girona al diccionari escrit per Casanellas, Feliu i Ferrer.

La selecció del lèxic es va fer a partir d'un dels diccionaris més prestigiosos de la llengua hebrea moderna: el *Rav-Milim*, un diccionari hebreu-hebreu dirigit pel professor Yaacov Choueka, que conté unes 70.000 entrades (6 volums; Tel-Aviv 1997). Cal tenir en compte que mots que pertanyen exclusivament a la llengua de la Bíblia¹ o dels escrits rabínic, i que a penes són usats en la llengua contemporània, n'han quedat exclosos. Tampoc no formen part del *Diccionari Girona* els mots anglesos que més o menys hebraïtzats s'usen en l'hebreu popular que es parla avui a Israel. Cal dir que els redactors hem evitat la consulta de diccionaris bilingües de l'hebreu modern en altres llengües a fi de no deixar-nos influir ni en la selecció dels mots hebreus ni per la traducció. El *Rav-Milim* ofereix una definició hebrea de cada mot i a continuació ofereix exemples d'ús per a cada accepció. A partir de la lectura de la definició en hebreu hem proposat la traducció catalana de cada mot i hem comprovat si s'adequava al sentit dels exemples hebreus. La selecció de fragments literaris que apareixen en alguns mots provenen d'un fitxer de mots que Eduard Feliu havia anat recollint al llarg d'anys de lectura de textos literaris hebreus amb l'objectiu de compilar el diccionari hebreu modern-català.

Vegem el model d'algunes entrades amb exemples:

אָגַר פ' קל [לְאָגַר, אֶגְרָתִי, אוֹגַר, אֶאָגַר, אֶגְרָר!]
acumular, acaparar, aplegar.

• התושבים בארצות הצפון נוהגים לאגור מזון לימי החורף.

• *Els habitants dels països nòrdics solen acumular aliments per als dies de l'hivern.*

אָדָה, אִידָה פ' פִּיעַל [לְאָדוֹת, אִדִּיתִי, מְאָדָה, אֶאָדָה, אֶדָה!]

1. evaporar, vaporitzar.

2. coure al vapor, estofar.

• בבוקר השמש מאדה את הטל.

• *Al matí el sol evapora la rosada.*

1. En aquests moments un equip format per Joan Ferrer, Daniel Ferrer i Josep V. Niclós ja té acabada la redacció d'un diccionari hebreu bíblic-català, arameu bíblic-català. Aquesta obra conté tot el lèxic bíblic, amb desplegament morfològic i exemples bíblics per a cada entrada. Resta pendent sols la revisió de l'obra i la seva publicació.

אָדן יָשַׁם ל' [אָדָנִים; אָדָנִי-]

1. sòcol *m*,

pedestal *m*. 2. travessa de ferrocarril *f*.

אָדן החלון □

ampit de la finestra *m*.

• יוני דואר בְּהַמְתִּינָן לפני אדן חלוני (ד. רוקה).

- *Coloms missatgers esperant a l'ampit de la meva finestra* (D. Rokeah).

אָהַב פ' קל [לְאַהֵב, אָהַבְתִּי, אוֹהַב, אָהַב, אָהַב!]]

estimar, agradar.

• אני עושה בדיוק מה שאיני אוהבת לעשות (ר. אלמוג).

- *Faig exactament allò que no m'agrada fer* (R. Almog).

אָהָדָה יָשַׁם ל' [אָהָדוֹת; אָהָדוֹת-]

simpatia *f*,

afecte *m*.

• מחקרים כתובים מתוך אהדה לנושאם (א. שביד).

- *Estudis escrits amb simpatia per llur tema* (E. Schweid).

TRES MIL ANYS D'HISTÒRIA D'UNA LLENGUA VIVAÇ

L'hebreu és la llengua històrica del poble i de la fe d'Israel i avui és llengua oficial a l'Estat d'Israel. Forma part del grup nord-occidental de la família de les llengües semítiques.

La llengua hebrea té una llarga història que es remunta a tres mil anys enrere. Hi podem distingir les etapes següents:

1. L'hebreu preexílic: des dels primers testimonis epigràfics («calendari de Guèzer» del segle x abans de Crist o la inscripció del túnel de Siloè del 701 abans de Crist) fins als textos de la Bíblia que, per raons de caràcter històric, lingüístic o literari, es poden datar abans de l'exili de Babilònia (587 abans de Crist).

2. L'hebreu postexílic: la llengua dels rotlles del Mar Mort i dels escrits més tardans de la Bíblia (segles III i II abans de Crist i més tard).

3. L'hebreu rabínic: la llengua de la Mixnà, d'algunes pregàries i dels midraixos més antics (des de final del segle II després de Crist fins cap al segle VI en què l'hebreu es va extingir com a llengua parlada).

4. L'hebreu literari no parlat (sovint anomenat «hebreu medieval»), construït sobre una base d'hebreu bíblic, amb incorporacions que provenen de l'hebreu rabínic, de les llengües que parlaven els autors i neologismes creats per poder respondre a les noves necessitats de caràcter cultural i lingüístic. Aquesta etapa comprèn diversos grans períodes: *a*) l'hebreu de les poesies litúrgiques (*piyyutim*); *b*) la llengua dels masorettes, els filòlegs que entre els segles VI i X després de Crist van preservar, vocalitzar i anotar el text

de la Bíblia hebrea; c) l'hebreu dels diversos territoris de l'Europa medieval (Sefarad, Catalunya, França del Nord, etc.); d) l'hebreu del hassidisme (segle XVIII); i e) l'hebreu de la *Haskalà* (moviment cultural dels jueus d'Europa dels segles XVIII-XIX, amb afinitats amb la Il·lustració).

En aquest llarg període cal incloure-hi l'hebreu dels jueus catalans durant l'Edat mitjana. Les persones cultes de les comunitats jueves catalanes parlaven en català però escrivien en hebreu. El darrer text ben datat escrit per un jueu català és el «Llibre de comptes de Jucef Zabara, col·lector del clavari de la comunitat jueva de Girona (1443)» escrit en una llengua hebrea que incorpora moltes paraules catalanes. Ha estat publicat per Eduard Feliu amb la col·laboració de Joan Ferrer en la revista *Tamid* de la Societat Catalana d'Estudis Hebraics.

5. L'hebreu modern: cap a finals del segle XIX i com a conseqüència d'un conjunt complex de factors que afectaren la població jueva dels països orientals d'Europa es produí un moviment de renaixença de la llengua hebrea impulsat per la personalitat emblemàtica d'Eliezer Ben-Yehuda (Eliezer Yitshaq Perelman, 1858-1922). L'any 1914 el *Technikum* de Haifa (centre universitari fundat per professors jueus d'origen alemany) va decidir usar l'hebreu com a llengua oficial de l'ensenyament. El Mandat Britànic de Palestina a partir de 1919 va concedir a l'hebreu el rang de llengua oficial, juntament amb l'àrab i l'anglès. Cap a l'any 1919 es calcula que hi havia a la Terra d'Israel unes 50.000 persones que parlaven hebreu. L'any 1948, quan es va crear l'Estat d'Israel, el nombre de parlants de la llengua era de cap a 350.000 persones. Avui hi ha uns 6.000.000 de parlants de l'hebreu, més d'un milió dels quals l'empren sols com a segona llengua. En els darrers anys del segle XX i en aquest segle XXI han traduït obres de l'hebreu modern al català Eduard Feliu, Roser Lluch, Manuel Forcano, Eulàlia Sariola i Joan Ferrer.

CARACTERÍSTIQUES DEL DICCIONARI GIRONA

1. Els mots hebreus es troben ordenats alfabèticament segons l'escriptura amb *niqud*. Quan l'escriptura sense *niqud* difereix de l'anterior és indicada a continuació de l'entrada amb *niqud*. Així: **כְּתוּבָה, כְּתוּבָה**. De manera convencional usem l'accent masorètic *olé* (´) per indicar la síl·laba tònica d'un mot hebreu, quan aquesta no és la darrera de la paraula.

2. Cada entrada hebrea indica la categoria lèxica del mot, el gènere gramatical i les principals formes flexionades de cada mot. Així:

primavera.f. [אַבִּיב שָׁמַיִל]
מְפַתֵּל, מְפַתֵּל תּוֹאֵר, מְפַתֵּלִים, מְפַתֵּלוֹת
 sinuós -osa.
עַל מִילִית שִׁימוּשׁ [עֲלִי, עֲלִיָּה, עֲלִיָּה, עֲלִיָּה, עֲלִיָּה, עֲלִיָּה, עֲלִיָּה, עֲלִיָּה, עֲלִיָּה, עֲלִיָּה]
 1. sobre, damunt. □ 2. per. □ 3. contra. □ 4. amb.

3. Els verbs hebreus entren per la tercera persona masculina singular del passat dels temes verbals (בְּנִיחַ) principals: *qal*, *nifal*, *piel*, *hifil* i *hitpael*. Els temes verbals secundaris (*pual* i *hofal*) entren com a subentrades dels temes verbals actius corresponents (*piel* i *hifil*). Cada entrada verbal indica també la forma de l'infinitiu, de la primera persona del singular del passat, la forma masculina singular del present, la primera persona del singular del futur i la segona persona masculina del singular de l'imperatiu. A partir d'aquestes formes es pot establir fàcilment qualsevol altra forma de la conjugació del verb hebreu. Així:

אָבַד פ' קל [לְאַבֵּד, אֶבְדֶּתִי, אוֹבֵד, אָבַד] perdre('s), extraviar(-se), desaparèixer.

נָכַס פ' נפעל [לְהִכָּנס, נִכְנָסְתִי, נִכְנָס, אָכַסְנָה, הִכָּנַסְנָה!] entrar.

דָּבַר 1, דיבר פ' פיעל [לְדַבֵּר, דִּבַּרְתִּי, מְדַבֵּר, אָדַבַּר, דִּבַּר] parlar, enraonar, persuadir, conversar.

דָּבַר פ' פועל □ ser parlat.

הִכָּנַס 1 פ' הפעיל [לְהִכָּנס, הִכָּנַסְתִּי, מְכַנְסִים, אָכַנְסִים, הִכָּנַסְנָה!] fer entrar, introduir, inserir, permetre entrar.

הִכָּנַס פ' הופעל □ ser introduït, ser inserit.

הִתְרַחֵץ פ' התפעל [לְהִתְרַחֵץ, הִתְרַחַצְתִּי, מִתְרַחֵץ, אֶתְרַחֵץ, הִתְרַחֵץ!] rentar-se.

4. Les subentrades van precedides del signe □ i introdueixen locucions, frases fetes, etc. relacionades amb l'entrada principal. Així:

אָגַדָּה יָשָׁם נ' [אָגַדוֹת]

1. llegenda *f.*

2. *jud* agadà *f.*

□ אָגַדְתָּ עִם

rondalla *f.*

□ אֵתָהּ אָגַדְתָּ!

col·loq ets increïble!

5. Els exemples van introduïts pel signe • i són de dos tipus: alguns són frases senzilles que sols intenten il·lustrar l'ús d'algun mot —fonamentalment verbs— en la llengua hebrea contemporània o, en alguns casos, en la Bíblia; altres són fragments de textos més extensos trets de fonts literàries, històriques, periodístiques, etc. d'autors coneguts, que hem recollit i traduït perquè creiem que expressen de manera molt genuïna l'ús dels mots que il·lustren en la llengua hebrea moderna.

6. Un diccionari com el present introdueix tot un seguit de mots que fins ara no han estat recollits en els diccionaris de la llengua catalana. La majoria pertanyen a l'àmbit del judaisme i altres són mots que designen realitats del món modern. En aquest darrer aspecte hem incorporat moltes de les solucions que per a la llengua catalana proposa el TERMCAT. En l'àmbit del judaisme, hem partit del treball de la Societat Catalana d'Estudis Hebraics intitulat *Revisió de la primera edició del DIEC: Àmbits de Bíblia i judaisme* redactat per Pere Casanellas i Bassols (amb la col·laboració d'Eduard Feliu, Agustí Borrell, Joan Ferrer i Armand Puig) (Barcelona 2000). Els mots que figuren dins d'aquest estudi els considerem plenament adaptats al català i per tant són escrits en lletra rodona; els que no hi figuren no els considerem plenament adaptats i, per tant, els escrivim en lletra cursiva. Les transcripcions dels mots hebreus segueixen la «Proposta de transcripció de l'hebreu en textos escrits en català» de l'Institut d'Estudis Catalans, publicada dins els *Documents de la Secció Filològica IV* (Barcelona 2003), p. 41-72. Alguns mots molt específics de la cultura del judaisme són explicats breument dins el *Diccionari Girona*. Les abreviatures que acompanyen una bona part dels mots catalans n'indiquen la ciència, tècnica, professió o especialitat a què pertanyen. En alguns casos les abreviatures marquen el nivell d'ús dels mots (col·loquial o vulgar). Vegem-ne alguns exemples:

[גזבר־שם, גזברית, גזברים, גזבריות, גזבר, גזברית, גזבריי, גזבריות]
1. tresorer -a

m.f. 2. hist batlle (dels reis de la corona de Catalunya-Aragó) *m.*, administrador (de les pies causes a les aljames catalanes medievals) *m.*

[ברור־מאר, ברורה, ברורים, ברורות]
clar -a, clarament.
□ ברור כְּשֵׁמֶשׁ
clar com l'aigua.
□ ברורים

hist secretaris o gestors de les aljames (a la Catalunya medieval) *m pl.*

[מלשיין־שם, מלשינה, מלשינים, מלשינות]
1. delator *m.* 2. *hist* malsín *m.*, calumniador *m.*

[שוארמה־שם ל'
xauarma (carn marinada cuïta amb un ast) *m.*

[שדך־שם, שדכנית, שדכנים, שדכניות]
1. matrimonier -a *m.f.* 2. *col·loq ofic* màquina d'engrapar *f.*, engrapadora *f.*, grapadora *f.*

El *Diccionari Girona* conté un «Compendi de gramàtica hebrea» de 47 p. que descriu de manera sintètica la llengua hebrea contemporània. Comprèn els apartats següents: 1. Aproximació històrica. 2. Escripura i pronunciació: les consonants; les vocals; remar-

ques; el *dagueix*; l'escriptura sense vocals; l'accent. 3. El sistema verbal: descripció i paradigmes verbals en 76 quadres models de conjugació. 4. El sistema nominal: estat constructe; flexió dels substantius acompanyats dels pronoms possessius (quadre general i variants de flexió). 5. Pronoms personals, demostratius, interrogatius i indefinits. 6. Adjectius. 7. Numerals. 8 Partícules.

La redacció del *Diccionari Girona hebreu modern-català, català-hebreu modern* es va acabar en vida del Dr. Eduard Feliu. Circumstàncies desafortunades han fet que la revisió de l'obra s'allargués molts anys. Avui, podem preguntar, com va fer el gran Isaïes de Jerusalem, vuit segles abans de Crist:

שׁוֹמֵר מִה־מִלִּילָה שׁוֹמֵר מִה־מִלִּיל: אָמַר שׁוֹמֵר אַתָּא בְּקֹר וְגַם־לִילָה אִם־תִּבְעֵינוּ בְּעֵיוֹ שְׁבוּ אִתּוֹ:

«Sentinella, quan acabarà la nit? Diques-me, quan acabarà la nit?»

El sentinella respon: «L'alba s'acosta, però encara és de nit. Si voleu fer més preguntes, torneu a venir» (Isaïes 21,11-12).

Tenim la confiança que ben aviat aquest llibre que estableix subtils lligams amb una llengua que forma part de la història cultural dels catalans des de fa molts i molts segles ocuparà el lloc que li correspon en les biblioteques i les taules d'estudi de la gent del nostre país.